

Наставно-научном већу Филозофског факултета, Београд

На редовној седници Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду, одржаној 19. априла 2022. године, изабрана је Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације под називом *Слике жена у српској уметности друге половине XIX века* коју је поднела кандидаткиња **Ирена Ћировић**, мастер историје уметности. Задовољство нам је да Већу Филозофског факултета у Београду поднесемо следећи

РЕФЕРАТ О КВАЛИФИКОВАЊУ КАНДИДАТА И ПОДОБНОСТИ ПРЕДЛОЖЕНЕ ТЕМЕ ЗА ДОКТОРСКУ ДИСЕРТАЦИЈУ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Ирена Ћировић је рођена у Београду 17. априла 1976. године, где је завршила основну и средњу школу. На Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду дипломирала је 2005. године, са просечном оценом студирања 9,29 и оценом 10 за дипломски рад, са темом *Иконостас цркве Свете Тројице у Извору код Босилеграда*. Мастер студије завршила је на истом одељењу 2008. са просечном оценом 10,00 и темом мастер рада *Женска побожност и визуелна култура у српским храмовима средине 19. века*, код ментора проф. др Ненада Макуљевића, код кога уписује и докторске студије са темом докторске дисертације *Слике жена у српској уметности друге половине 19. века*. Просечна оцена на докторским студијама је 10, 00. Током мастер студија била је стипендиста Министарства просвете РС (2008) и добитница награде „Професор др Катарина Амброзић“ (2007).

У Историјском институту ангажована је од 2011. до данас као истраживач-сарадник. Од 2016. запослена је на Филозофском факултету у Београду, на месту асистента за ужу научну област Историја ликовних уметности и архитектуре са 50% радног времена. Стални је сарадник Центра за визуелну културу Балкана Филозофског факултета у Београду.

Ирена Ћировић се активно бави истраживачким и научним радом. Област њеног истраживања је историја уметности и визуелна култура новог века, са ужим интересовањем за српску уметност 19. века, релације родне политике и визуелне културе, и сакралну уметност и верску културу 19. века. Објавила је више научних радова из области националне историје уметности, публикованих у релевантним стручним часописима и то по један рад у категоријама M13, M22, M23, M24 и M51,

четири рада у категорији M14, десет радова у категорији M44, а међу радовима издавајемо монографију националног значаја *Храм Успења Пресвете Богородице у Собини* (Врање, 2020, ISBN 9788687029262 у коауторству са Н. Макуљевић и А. Костић), као и радове у истакнутим међународним научним часописима, који су од релевантности за тему докторске дисертације:

I. Ćirović, *Memory, Nation and a Heroine of the Modern Age: The Monument to Milica Stojadinović-Srpkinja*, *Acta Historiae Artis Slovenica* 18/1 (2013), 105-121.

I. Ćirović, *Imagining the Forbidden: Representations of the Harem and Serbian Orientalism*, u: *Common Culture and Particular Identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans*, eds. Eliezer Papo and Nenad Makuljević, special issue of *El Prezente: Studies in Sephardic Culture* vol. VII& Menorah: Collection of Papers Vol. 3, Moshe David Gaon Center for Ladino Culture, Ben-Gurion University of the Negev, Beer-Sheva, Israel, 2013, 247-264.

I. Ćirović, *Gender, War and Imagery of the Balkans*, u: *Europe and the Balkans. Decades of 'Europeanization'?*, (eds.) Tanja Zimmermann and Aleksandar Jakir, Würzburg: Königshausen&Neumann, 2015, 171-186.

У току свог досадашњег научног рада колегиница Ћировић је одржала више јавних предавања, учествовала у приреми неколико изложби, излагала на више националних и међународних конференција, и била сарадник на више домаћих и страних научних пројеката, међу којима издвајамо међународни пројекат RICONTRANS – Visual Culture, Piety and Propaganda: Transfer and Reception of Russian Religious Art in the Balkans and the Eastern Mediterranean (16th – early 20th century), на ком је од 2020. укључена као члан пројектног тима Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду, те националне пројекте *На светим водама Лима*, у организацији Музеја у Пријепољу, где је као сарадник била укључена од 2006. до 2012. године, и пројекат *Истраживања сакралне топографије Неготинске Крајине*, у организацији Катедре за историју уметности новог века Филозофског факултета у Београду и Музеја Крајине, где је била укључена као сараданик од 2007. до 2009. године.

Ирена Ћировић је активно учествовала на различитим стручним семинарима, међу којима издавајемо радионицу *Јеврејска уметност и традиција*, у организацији Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду (2008), и летњу школу *Culture: Contact and conflict in Southeast Europe (4 ECTS)*, network Media and Memoria in South Eastern Europe by DAAD / Филозофски факултет у Београду 2012. Кандидаткиња је такође учествовала на више домаћих и међународних научних

скупова, излажући теме које су за тежиште истраживања имале родне студије и визуелну културу, те сакралну уметност и верску културу 19. века. У том погледу оставрила је следеће резултате у категоријама М34 – четири рада, М35 – осам радова, М 64 – 1 рад. Од учешћа на међународним научним скуповима, издвајамо учешће на међународном скупу *Creating Memories in Early Modern and Modern Art and Literature*, у организацији Филозофског факултета Универзитета у Београду, Центра за визуелну културу Балкана, Моше Давид Гаон центра за Ладино културу, Бен Гурион универзитета и Центра за хебрејску књижевност (март 2017), где је кандидаткиња излагала рад на тему *Gender, Memory and Image: Portraits of Women and Public Space in the 19th Century Serbian Culture*, те међународну конференцију *Orientalism and the Balkans*, у организацији Sofia City Art Gallery, одржане у Софији (Бугарска, март 2017), где је излагала реферат са насловом *Orientalism, Nationalism and the Image of Montenegrin Women*, и излагање на тему *Imperial gift and the celebration of the 1600th anniversary of The Edict of Milan in Niš* на конференцији *The Second RICONTRANS Workshop, Icons in Motion: Russian religious art, visual culture and collective identities in the Balkans and the East Mediterranean* (9-11. септембар 2021, Филозофски факултет у Београду).

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања докторске тезе Ирене Ћировић под називом „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“ посвећен је истраживању визуелне слике жена, настале у оквирима српске уметности друге половине XIX века. Истраживање слика жена у задатом периоду усмерено је на портретне представе жена, затим на функцију и контекст женских портрета у јавном домену, а потом и на уметничка дела у којима се жене јављају као актери представа. Једна од парадигми у којима се слике жена као засебно издвојен феномен могу најпре уочити јесу портрети жена. У наведеном периоду портретно сликарство бележи своје најзначајније поглавље развоја, уједно и са изразитим присуством праксе портретисања жена. Као нови културни образац, портретна репрезентација се постепено развија у српској култури крајем 18. века у Хабсбуршкој монархији, при чему су портрети жена били сведени само на примере из најугледнијих племићких и грађанских породица. Почетком 19. века култура портретисања се прихвата и у Србији, најпре везана за династију Обреновић и високе угледнике, да би убрзо постала доминантно обележје културе новоформираног

грађанства младе Кнежевине. Средином 19. века портретно сликарство је у пуном замаху, у коме се и портретисање жена утврђује као неизоставни део грађанске репрезентације. О томе сведоче бројни сачувани женски портрети у опусима српских уметника, међу којима поједини долазе у Србију привучени порастом потреба грађанства за портретима, као што су Арсеније Петровић, Урош Кнежевић и Јован Поповић. И други сликари који бораве краће или дуже време у Србији, оставили су значајна дела у портретном жанру, међу којима су Катарина Ивановић и Павле Симић. Портрети жена наставиће и наредних деценија да буду присутни у опусима српских уметника попут Стеве Тодоровића, Ђуре Јакшића, Новака Радонића, Уроша Предића и других.

Портретно сликарство у српској уметности 19. века било је научно разматрано махом кроз монографске студије појединих сликара, прегледе уметничких токова у склопу формално-стилских анализа, а поједине студије донеле су њихово сагледавање у контексту културног идентитета грађанства. Посматрање портрета жена у родним идентитеским ознакама је већином изостало, а као могућност назначено је тематски кроз неколике изложбене поставке и студије портрета појединих уметника. Тиме је остављен простор за анализу портрета жена као засебног феномена, у светлу оновремених владајућих родних дистинкција, са полазиштем да је родни идентитет једна од главних детерминанти у портретној репрезентацији жена, посматран у склопу владајућих концепција женскости и политике родних улога у датом периоду. У оквиру докторске дисертације кандидаткиње Ирине Ћировић „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“, слике жена узете као предмет истраживања обухватају и испитивање присуства и репрезентацијског деловања портрета жена у домену јавности. Период друге половине 19. века обележава јавно промовисање и меморисање појединаца у дискурсу националне хероизације путем графичких и сликаних портретних представа, као и споменичких. У досадашњим истраживањима српске визуелне културе 19. века, ова проблематика разматрана је у синтетичким делима посвећеним односу уметности и националне идеје, студијама везаним за јавне споменике, као и за дела појединих уметника. Појава визуелног лика жене у контексту јавности, која је спрам владајућих друштвених конвенција била доминантно „мушка“ сфера, дотакла се у неколико студија које узимају за пример појединачне случајеве, попут књижевнице Милице Стојадиновић Српкиње или сликарке Катарине Ивановић. Стога је постојала потреба да се као засебан феномен истражи појава и присуство представа жена у контексту њиховог јавног идентитета и дејства за јавност, што је

кандидаткиња Ђировић са успехом уочила и обрадила у оквиру тезе „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“. Као једна од полазишних тачака истраживања узети су оновремени друштвени нормативи о улози жене и лимитиране могућности за њен јавни ангажман, као и ти да одабир жена и структура значења њихових слика у јавном домену делују у оквиру културних ставова о жени. Једно од поља у коме је овај проблем разматран у оквиру тезе „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“ јесу јавне збирке слика и појава женског портрета у њима, управо у време иницијалног организовања јавних галерија и јавног излагања збирки у српској култури XIX века. Феномен је пропраћен кроз збирке као што је дворска галерија портрета настала иницијативом кнеза Александра Карађорђевића, као пример исказивања потенцијала женских портрета за династичку репрезентацију. Такође су разматране збирке портрета формиране у склопу Народног музеја и Матице српске, двома најзначајнијим националним културним институцијама, у намери да се истражи присуство и значење портрета жена у јавном домену.

Опредељујућа детерминанта српске уметничке праксе током 19. века је и њено деловање у оквирима националне идеологије која је обележила друштвене, политичке и културне токове овог периода. Снажна условљеност идеје о нацији и уметничке продукције препозната је и у садржајима и тематици уметничких дела заснованих на главним топосима културе национализма, као представе прошлости, народа, хероја....У тим оквирима назначено је као посебан феномен и присуство лика жене, посматран у контексту националних хероина. Тиме је и отворено питање представе жена у уметничким делима која су тематизовала актуелне друштвене идеје, те се управо истраживањем фокусираним на жене као актере у визуелним делима у оквиру тезе „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“ изнова интерпретира уметничка пракса са националном тематиком, као једном од водећих у српској уметности 19. века, и то са позиција актуелних друштвених идеја о улози жене. Представа жене је испитана у контексту идеја које су се друштвено промовисале, разматрана кроз тематски разноврсне представе на којима је жена произведена у симболични идејни стожер, а која се налазе у опусима познатих српских уметника као што су Ђура Јакшић, Катарина Ивановић, Ђорђе Крстић, Урош Предић, Паја Јовановић, и други.

3. Основни циљ дисертације

Основни циљ истраживања докторске дисертације „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“ је идентификовање и анализа релације родних идентитета, друштвене улоге жене и визуелне културе друге половине XIX века. С обзиром на комплексност задатог проблема, у истраживању се определило за разматрање неколико феномена којима би се ова релација назначила. Као први издвојена су визуелна дела којима се пројектују принципи женске самопрезентације. У том својству, портретне представе су се наметнуле као један од доминирајућих образаца културе представности, те су портрети жена посматрани као круцијални пример визуелног уобличавања женске репрезентације и то у односу са владајућим конвенцијама о женскости. Друга издвојена проблематика односи се на домете репрезентацијског деловања портрета жена изван породичног оквира, односно у сфери јавности, као показатељ друштвених идеја о месту и улози жене. Као засебан феномен у раду је такође издвојено питање представе жене као протагонисте на уметничким делима и њена функција као означитеља друштвених идеја о жени.

Основне хипотезе

Дисертација Ирене Ћировић „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“ је заснована на следећим хипотезама:

- Половином 19. века портретне представе су постале један од доминирајућих образаца културе грађанства и грађанске репрезентације. У новонасталој продукцији портретних представа у српској уметности, значајан део чинили су портрети жена који пружају прилику за истраживање слике жене са позиција рода као аналитичке категорије у овом историјском периоду. Као визуелна конструкција која је имала утемељење у родном идентитету представљеног, портрети жена артикулисани су у релацији са политиком родних улога и родним нормативима овог периода.
- Осим у приватном породичном домену, портрети су имали битну функцију и у склопу јавне промоције и меморисања одабраних појединаца, препознатих по значају свога деловања. Са таквом улогом рађене су графичке портретне представе намењене широкој конзумацији, сликани портрети су сакупљани у новонасталим институционалним збиркама и јавно излагани, подижу се споменичке скулптуре, док периодична штампа такође кроз публикавање портрета појединаца учествује у њиховом увођењу у јавни домен. У таквом

спектру, појава и присуство женских портрета у јавности се испитује као индикатор културних и друштвених ставова о жени.

- Значењски слојеви према којима су слике жена конструисане могу се истражити кроз садржаје уметничких дела у којима се жене јављају као актери представа. Са полазиштем да родне улоге и родне норме чине њихово утемељење, њихова интерпретација у родној перспективи показује везу између слике жене и владајућих друштвених, културних и националних идеала.

4. Кратак опис садржаја дисертације:

Дисертација под називом „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“ Ирене Ћировић написана је на **343 стране** и подељена је на **Уводна разматрања, три поглавља и Закључна разматрања, које прати одабрани визуелни материјал и списак коришћене литературе и извора**. Прво поглавље **Слике жена и самопрезентација: портрет и представа женскости** посвећено је портретним представама, као једном од главних феномена визуелне репрезентације у другој половини XIX века. Проблем који се поставио у оквире родне идентитетске категорије анализирао се кроз бројна портретна дела српских уметника као што су Урош Кнежевић, Јован Поповић, Катарина Ивановић, Никола Алексић, Новак Радонић, Ђура Јакшић, Стева Тодоровић, и други. Подељено је на потпоглавља у којима су се анализирале конвенције и доминантне одреднице у конструкцији женског портретног представљања. Првим је обухваћена артикулација тела жене, кроз портретне ставове и телесну реторику, који су давали визуелну дескрипцију особина и врлина пожељних за женскост. Наредни део посвећен је одећи и костиму као елементу који је на женским портретима био носилац мултиплицираних значења. Одабири одевних варијанти за портретисање разматрани су кроз њихову фундаменталну улогу у исказу родног идентитета, као и множини других какви су класни, културни и национални. Наредна потпоглавља доносе анализу аксесоара, накита, као и предмета са којима су жене позирале за своје портрете, сви посматрани у својству културних пракси и визуелног исказа идентитета у женској портретној репрезентацији.

Друго поглавље дисертације је **Слике жена и јавна сфера: портрет и границе јавне афирмације**. У њему се испитивање портретних представа жена проширило питањем медија и простора у коме су портрети репрезентацијски деловали. Осим у приватном породичном домену, портрети су имали кључну улогу у склопу јавне

промоције и меморисања одабраних појединаца, препознатих по друштвеном значају свога деловања. Са таквом функцијом рађене су графичке портретне представе намењене широкој конзумацији, сликани портрети су сакупљани у институционалним збиркама и јавно излагани, подижу се споменичке скулптуре, док периодична штампа такође кроз публикување портрета појединаца учествује у њиховом увођењу у јавни домен. У таквом спектру појава, присуство женских портрета у функцији јавне афирмације узета је као индикатор културних и друштвених ставова о жени, заједно са могућностима и границама за партиципацију жена у јавној сфери. Тако је први део поглавља посвећен појави портрета жена у јавним институцијама и збиркама портрета, као и идејним оквирима којима су њихово излагање и аквизиције вођени. Феномен се пратио најпре везано за домен владарске пропаганде и портрете жена владарског дома, анализирајући њихову појаву у просторима владарских резиденција и јавних институција. Потом су разматране збирке портрета формиране у склопу Народног музеја и Матице српске, одабране као две најзначајније националне културне институције, чији се репрезентацијски наратив показује кореспондентан са идеологијом о ограничениости женског јавног ангажмана. У наредним потпоглављима испитани су портрети жена у графичком медију, који је са својим потенцијалом серијске израде био носилац у јавној промоцији појединаца као истакнутих и заслужних личности. Проблематика се у томе разматрала раздвајајући портрете који припадају оквирима владарске пропаганде и примере из грађанске категорије, у складу са разликама у социјалној хијерархији и контекстом јавне репрезентације. У то се укључило и испитивање појаве портрета жена у периодичној штампи, као кључног феномена за јавно значење портрета и комуникације са широком публиком, у склопу чега су се формулисале социјалне вредности, културне амбиције и ставови о улози жене. Завршни део поглавља бави се подизањем споменика Милице Стојадиновић Српкињи као првог скулпторалног споменика посвећеном жени, којим се уједно анализира релација јавне меморије и друштвене улоге жене.

Треће поглавље дисертације „Слике жена у српској уметности друге половине XIX века“ носи назив **Визуелизације родних улога: жене као актери ликовних представа**. Поглавље је посвећено разматрању представа у српској уметности друге половине 19. века на којима се ликови жена појављују као протагонисти. Друштвени процеси у склопу којих су конструисане идеје о родним улогама, чинили су кључни елемент за конструкцију слика, као што су били и интегрални део њихове рецепције. Примери у којима је представа жене заузимала место у значењској структури слике су

тако узети ради ситуирања функције лика жене у културни контекст у ком је продуцирана, саображено са оновременим владајућим дискурсом о женскости. У мноштву уметничких тема жена је често фигурирала као протагониста, те се у комплексном дијапазону улога у којима се лик жене појављује морала учинити селекција. У поглављу је тако узето неколико тематских целина, груписаних према функцији лика жене у наративном склопу и идејама које су отеловљавале. Диференцијација улога посебице је јасна у продукцији слика које су током друге половине 19. века тематизовале актуелне ратне сукобе и националне аспирације, те су стога оне и већином узете као појашњење значења лика жене. У првом делу поглавља, као засебна тема издвојене су слике на којима су жене носиоци улога жртава непријатеља нације, које су управо у родном спектру имале снажан идеолошки значај у мобилисању јавног мњења. У склопу ратне тематике такође је засебан део поглавља посвећен сликама на којима се лик жене појављује у служби суплемента врлини мушкарца као ратника, конструисане у устоличеним друштвеним претпоставкама о родним односима. За разлику од тога, наредни део поглавља се бави представама жена које су их увезивале са ратоборним особинама. Наизглед као контрадикција владајућим нормама за женскост, управо су ове слике дале повода да се размотре контексти у којима је ратнички карактер, резервисан за маскулинитет, могао да буде преговаран и уписан у лик жене. Последњи део поглавља посвећен је разматрању репрезентације жене у оријенталистичкој продукцији, узетој као пример учешћа у производњи дискурса о другоме. Стварање нове буржоарске идеологије и културе, фамилијарне са европским моделима, кореспондирала је са појавом оријенталних тема у српској уметности, које су све присутније ка крају 19. века. У оквиру те продукције, жена је често централизована као мотив којим је пројектована имагинација о оријенталној другости, постављана као идеолошки конструкт насупрот доживљају сопственог културног идентитета.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације:

Докторандкиња Ирена Ћировић је научно истражила значај тематике *Слике жена у српској уметности друге половине XIX века*. Резултати њеног истраживања доносе бројна нова сазнања о употреби визуелне културе у српском друштву током XIX века. На тај начин њен научни допринос превазилази оквире предмета дисертације и доприноси бољем познавању српске и балканске визуелне културе у целини.

6. Закључак:

Дисертација Ирене Ћировић писана је стручно и на основу архивске грађе, научне литературе и са коришћењем савремених метода у проучавању визуелне културе. Представља оригинално научно дело и значајан допринос српској историографији о визуелној култури XIX века и по свему је урађена према одобреној пријави докторске дисертације.

Стога са великим задовољством закључујемо да су се стекли услови за одбрану дисертације, па предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета да овај реферат усвоји.

Потписи чланова комисије:

др Саша Брајовић, редовни професор,
Филозофски факултет у Београду

др Ана Костић Ђекић, доцент и научни сарадник
Филозофски факултет у Београду

др Владимир Јовановић, научни сарадник,
Историјски институт, Београд

Београд 15. 08. 2022.